

Мирко ОБРАДОВИЋ*

РЕКЕ НА БАЛКАНУ ЈУЖНО ОД ДУНАВА И СЕВЕРНО ОД ХЕЛАДЕ У СТРАБОНОВОЈ ГЕОГРАФИЈИ

ABSTRACT: The paper deals with Strabo's account of rivers running through the Balkans, belonging to the Black Sea, Adriatic and Aegean drainage basins. His knowledge of rivers is focused on navigable parts and river mouths, rather than on those parts closer to the source. Regarding the rivers of the Black Sea drainage basin, Strabo mentions the most important right tributaries of the Danube, and the Sava River and its tributaries are considered in relation to the ancient trade routes. The rivers of the Adriatic basin are mostly short and isolated without the possibility of easy communication between one river-basin and another, but the economic importance of these rivers is underlined and it is specified, seen from the mouth to the inland, whether a river is navigable or not. Strabo was also well acquainted with the five great rivers of ancient Macedonia and Thrace which enter the Aegean Sea. Unfortunately, Book VII of Strabo's Geography is not preserved in its entirety, but even in the fragmentary state in which it is preserved, it contains the most complete geographical description of ancient Macedonia and the Thracian coast in antiquity we possess today.

KEYWORDS: *Strabo, Geography, Book VII, navigable rivers, the Balkans, the Danube tributaries, drainage basins, Adriatic, Aegean.*

Реке данас, као и у прошлости, повезују и раздвајају људе. Оне су, поред планина и мора, најизразитије природне границе између појединих области, земаља, народа, племена. Реке су, дакле, границе раздвајања, али и исто тако и места сусретања и контакта међу људима. На обалама река нужно се развија и буја живот, људи се групишу и настају насеља сеоског и градског типа. Путовање рекама било је, с дру-

* Аутор је ванредни професор на Филозофском факултету у Београду (Одељење за историју).

ге стране, одувек од велике економске важности и могло је повезивати и веома удаљена места. Упркос брзацима, водопадима и другим природним баријерама, речни саобраћај је увек био јефтинији од копненог, чак и након што су људи почели да граде путеве на копну. Реке усецају своја корита и кроз веома уске долине између планина и брда, тамо где није могуће подизати путеве, па често представљају једине доступне саобраћајнице. Није зато случајно што су речни токови тако важан елемент у описима античких географа и уопште путника у старини.¹ Страбон из Амасије на Понту, географ и полихистор, аутор монументалне *Географије* у 17 књига која доноси јединствен и опсежан приказ античког света негде на почетку римског принципата (време владавине царева Октавијана Августа и Тиберија), оставио нам је, између осталог, драгоцену сведочанства о готово свим важнијим рекама за које се знало у антици. Речни токови управо су неке од основних географских одредница у Страбовим описима појединих земаља и области, пошто је он сам држао и полазио од тога да је „нека земља добро разграничена (εὐπερίοριστον), уколико ју је могуће омеђити рекама, планинама или морем (ὅταν ἢ ποταμοῖς ἢ ὄρεσιν ἢ θαλάτῃ δυνατὸν ᾦ),“ односно народом или народима који на њој живе, величином и обликом.² На другом месту, опет, наводи да је море то које највише описује неку земљу и одређује њен облик (πλεῖστον δ' ἡ θάλαττα γεωγραφεῖ καὶ σχηματίζει τὴν γῆν), цртајући заливе, мореузе, као и земљоузе, полуострва и ртове, а у томе му помажу реке и планине (προσλαμβάνουσι δὲ ταύτην καὶ οἱ ποταμοὶ καὶ τὰ ὄρη).³

У седмој књизи своје *Географије* Страбон описује велики део северне Европе између реке Рена (Рајне) на западу, Истра (Дунава) на југу и реке Танаиса (Дона) и Мајотиде (Азовског мора) на истоку. Од европског копна јужно од Дунава описује и области на Балканском полуострву између Јадранског и Црног мора, укључујући ту и Македонију и Епир, а изостављајући највећи део старе Хеладе у ужем смислу. Велики речни токови попут Рајне и Дунава, односно Дона, који по ондашњим схватањима твори природну границу између Европе и Азије, за Страбона су основне географске одреднице у одређивању и омеђавању овог големог географског простора, а међу њима Дунав заузима централно место у шематизованој представи о Балканском полуострву или „Европи с ове стране Истра“.⁴ За реку Дунав географ каже да је то највећа

¹ Уп. нпр. В. Campbell, *Rivers and the Power of Ancient Rome*, Chapel Hill 2012, 45–82.

² Strab. II 1, 30.

³ Strab. II 5, 1. Уп. С. Connors, *A River Runs Through It: Waterways and Narrative in Strabo*, in D. Dueck (ed.), *The Routledge Companion to Strabo*, Abingdon – New York 2017, 210.

⁴ Уп. недавно Р. Counillon, *L'Istros dans la Géographie de Strabon*, *Balkanica* 51, 2020, 11–13.

(μέγιστος) европска река која дели Европу на два дела (VII 1, 1), а двојност имена (Истар/Данувиј) објашњава тиме што је Данувиј (Δαυοῖος) име за горњи ток реке где она „тече углавном кроз земљу Дачана, а у свом доњем току који називају Истар (Ἰστρος), тече кроз земљу Гета све до Понта“.⁵ Ово је уједно једно од само два места у *Географији* где се Дунав назива Данувиј (Δαυοῖος) уместо уобичајеног Истар (Ἰστρος), јер је Страбон углавном добро упознат о средњом и доњем току Дунава/Истра, иако, следећи неки данас нама непознати извор, наводи и да река извире на западу Германије, на удаљености од неких само хиљаду стадија (приближно 185 км) од Јадранског мора (Тршћанског залива).⁶ Када је, опет, реч о рекама које теку јужно од Дунава, Страбон бележи готово све важније реке Балканског полуострва, како оне речне токове који се уливају у Дунав, тако и оне које припадају јадранском или егејском сливу. Овај рад је зато из практичних разлога и подељен на три основна дела, покривајући реке на Балканском полуострву северно од Хеладе споменуте код Страбона а које припадају: 1) дунавском (црноморском), 2) јадранском и 3) егејском сливу. Треба свакако нагласити и да Страбон није лично посетио крајеве северно од Хеладе описане у седмој књизи *Географије*, већ се у описивању морао ослањати на старију литературу или, опет, на писце ближе свом времену. Иако је за ондашње прилике могао себе сматрати „светским путником“, верује се да није боравио у областима северније од града Никопоља, Августове насеобине у јужном Епиру, ако већ није био и у Аполонији у Илирији и познавао бар део *Via Egnatia* на основу личног искуства.⁷ У сваком случају, нема у његовом делу довољно индиција за претпоставку да је боравио у пределима северно од линије коју дефинише овај римски друм.

⁵ Strab. VII 3, 13. Сви цитати из седме књиге Страбонове *Географије* у преводу наведени су, уз незнатне корекције, према М. Обрадовић, *Страбон из Амације: историчар и географ. VII књига Страбонове Географије: превод и коментари*, Београд 2018, док је грчки текст, као и распоред фрагмената VII књиге, цитиран према Баладјеовом издању публикованом у оквиру престижне Collection Budé: *Strabon. Géographie, Tome IV (Livre VII)*. Texte établi et traduit par R. Baladié, Paris, Les Belles Lettres, 1989.

⁶ Strab. VII 1, 1. За објашњење овог очигледно погрешног податка (стварна раздаљина у ваздушној линији није мања од 450 км), уколико ту није већ реч о грешци преписивача, уп. D. W. Roller, *A Historical and Topographical Guide to the Geography of Strabo*, Cambridge 2018, 338. Вид. такође R. Baladié, *Strabon. Géographie, Tome IV (Livre VII)*, Paris, Les Belles Lettres, 1989, 65 n. 2, који, опет, с правом наглашава очигледан напредак у географским знањима о Дунаву код Страбона и његових савременика у односу на старије грчке писце (Херодот, Аристотел) када су извори Дунава тражени још далеко на западу у Пиринејима.

⁷ Strab. VII 7, 4. Уп. D. Dueck, *Strabo of Amasia. A Greek Man of Letters in Augustan Rome*, London 2000, 28; М. Обрадовић, н.д., 17-19.

1) Реке дунавског (црноморског) слива

Од важнијих река које припадају дунавском, односно црноморском сливу, Страбон у седмој књизи *Географије* не пропушта да именује највеће јужне притоке Дунава попут Саве и Драве. Међутим, док Драву (Δράβος или Δραῖος) спомиње само на једном несигурном и конфузном месту (VII 5, 2) које поједини издавачи изгледа с правом одбацују,⁸ а које се заправо тиче средњег тока реке Саве и града Сегестике као стратешки важног места за Римљане у Панонији, за реку Саву (Σάβος, Σάος или Σαῖος у зависности од рукописа) и њене поједине притоке оставља занимљиве и вредне информације. Говорећи, наиме, о панонском граду Сегестици (Σεγεστική), подигнутом „на месту где се састаје више река и све су пловне“ (ἐν συμβολῇ ποταμῶν πλειόνων, ἀπάντων πλωτῶν), Страбон наглашава да су то реке „којима се у Сегестику допрема роба одасвуд а нарочито из Италије“ (ἐντεῦθεν δὲ καὶ ποταμοὶ ρέουσι πολλὸν καταφέροντες εἰς αὐτὴν τὸν τε ἄλλον καὶ τὸν ἐκ τῆς Ἰταλίας φόρτον).⁹ Појашњава да се ту ради о у старини добро познатом и доста коришћеном трговачком путу који је полазио из Аквилеје у северној Италији и водио преко Тергесте (Τεργέστε, данашњи Трст), Наупорта (Ναύπορτος, данас Врхника) и југоисточних масива Алпа, спуштајући се пловним рекама до долине Саве код Сегестике (данашњег Сиска). Опис овог трговачког пута *Аквилеја-Наупорт-Сегестика-долина Саве* Страбон у општим цртама доноси већ у четвртој књизи своје *Географије* (IV 6, 10), али такође и са мање очигледних грешака него што је то случај са споменутим извештајем из седме књиге (VII 5, 2). Са приличном тачношћу наводи, наиме, да је Сегестика град у равници поред које протиче река Сава која се улива у Истар (ἢ Σεγεστικὴ πόλις ἐν πεδίῳ, παρ’ ἣν ὁ Σάος παραρρεῖ ποταμὸς ἐκδιδούς εἰς τὸν Ἴστρον), а на путу који води из Италије бележи неименовану пловну реку која из Илирије тече поред Наупорта (у рукописима грешком стоји *Пампорт*, Πάμпортон у акузативу) а улива се у Саву, тако да се роба лако преноси до Сегестике и земаља Панонаца и Тауриска (παραρρεῖ γὰρ δὴ τὸν Ναύπορτον ποταμὸς ἐκ τῆς Ἰλλυρίδος φερόμενος πλωτός, ἐκβάλλει δ’ εἰς τὸν Σάον, ὥστ’ εὐμαρῶς εἰς τὴν Σεγεστικὴν κατάγεται καὶ τοὺς Παννονίους καὶ Ταυρίσκους). А ту се код Сегестике, додаје Страбон на истом месту, и река Колапис (Купа) улива у Саву, а обе реке су пловне и теку са Алпа (συμβάλλει δ’ εἰς τὸν Σάον κατὰ τὴν πόλιν καὶ ὁ Κόλαπις· ἀμφοτέροι δ’ εἰσι πλωτοί, ρέουσι δ’ ἀπὸ τῶν Ἄλλεων).¹⁰

⁸ Од савремених издавача, на пример, Baladié, н.д., 116, док га S. L. Radt, *Strabons Geographika*, Band 2, *Buch V–VIII: Text und Übersetzung*, Göttingen 2003, 298, задржава.

⁹ Strab. VII 5, 2.

¹⁰ Strab. IV 6, 10.

С друге стране, Страбон извештај из седме књиге (VII 5, 2) далеко је конфузнији, барем у оном делу који се тиче ту наведених речних токова. Забуну уноси навођење неколико притока Саве, споменуто уметање реке Драве на месту на којем то никако није могуће, као и навођење извесне реке Ноар која под тим именом није забележена ни у једном другом сачуваном извору. Јасно је, ипак, да је неименована река из четврте књиге (IV 6, 10) која протиче поред Наупорта (Врхнике у данашњој Словенији) у седмој (VII 5, 2) добила име и названа Коркором (Κορκόρας), јер код Страбона стоји следеће: „Поред Наупорта тече река Коркора, која се користи за превоз робе. Река Коркора се улива у Саву, [ова у Драву], а ова се опет улива у реку Ноар код Сегестике. Одатле Ноар већ расте, примајући воде реке Колапис, која са Албијске горе тече кроз земљу Јапода, и улива се у Данувиј у области Скордиска“ (πλησίον δὲ τοῦ Ναυπόρτου ποταμός ἐστὶ Κορκόρας, ὁ δεχόμενος τὰ φορτία· οὗτος μὲν οὖν εἰς τὸν Σαῦον ἐμβάλλει, [ἐκείνος δ' εἰς τὸν Δράβον]· ὁ δὲ εἰς τὸν Νόαρον κατὰ τὴν Σεγεστικὴν. Ἐντεῦθεν δ' ἤδη ὁ Νόαρος, πλήθει προσλαβὼν τὸν διὰ τῶν Ἰαπόδων ῥέοντα ἐκ τοῦ Ἀλβίου ὄρους Κόλαπιν, συμβάλλει τῷ Δανούϊῳ κατὰ τοὺς Σκορδίσκους). Страбон рачуна да „дужина пута од Тергесте до Данувија износи отприлике хиљаду и две стотине стадија“ (ὁδὸς ἀπὸ Τεργέστε ἐπὶ τὸν Δανούϊον σταδίων ὅσον χιλίων καὶ διακοσίων),¹¹ а бележи још да се „у близини Сегестике, на путу који води за Италију, налазе и тврђаве Сискија и Сирмиј“ (ἐγγὺς δὲ τῆς Σεγεστικῆς ἐστὶ καὶ ἡ Σισκία φρούριον καὶ Σίρμιον, ἐν ὁδῷ κείμεναι τῇ εἰς Ἰταλίαν).

Овај пасус (VII 5, 2) веома је значајан и представља једно од најзамршенијих и највише тумачених места у сачуваном делу седме књиге Страбонове *Географије*. Очигледно је да је одељак лакунозан, а питање је и у којој је мери сам Страбон ваљано цитирао своје изворе, вероватно Посејдонија или неког другог Страбону савременог аутора из Августовог доба. Остављајући по страни остале занимљиве историјске и географске појединости, у њему су уочљиве бар три грешке или недоумице када су у питању на том месту споменути речни токови. Прва се извесно тиче реке, притоке Саве, коју географ назива Коркором (Κορκόρας). Ако, судећи то бар на основу имена, Страбон, односно његов извор, мисли под Коркором на реку Крку, он онда чини грешку јер Крка (античка

¹¹ Није прецизирано до које то тачке на Дунаву је изведен рачун, али је свакако у питању грешка. Једна хиљада и две стотине стадија дају приближно 225 километара, а у стварности је дужина пута од Трста до ушћа Саве у Дунав код Београда знатно већа и износи отприлике 600 километара (уп. Baladić, н.д., 210 п. 2). Ако се, опет, мери растојање између, на пример, Трста и Беча као најближе тачке на Дунаву, оно износи око 360 километара. Уп. D. W. Roller, н.д., 370.

Corcoras) не тече поред Наупорта (Врхнике). Река Крка је свакако једна од највећих и најважнијих притока Саве, али она извире југоисточно од Љубљане (римске Емоне), пролази кроз Ново Место и тек се код Брежица близу данашње државне границе Словеније и Хрватске улива у Саву. Река за коју се наводи да тече поред Наупорта (Врхнике), дакле, не може бити Крка, већ једна друга притока Саве, која се данас назива Љубљаница. Ова такође значајна река заиста извире јужно од данашњег градића Врхнике (античког Наупорта) и протиче кроз модерну Љубљану (античку Емону), а на неких десетак километара удаљености од града се улива у Саву. Иако нема директне потврде, сва је прилика, дакле, да се река споменута у Страбоновим извештајима (IV 6, 10; VII 5, 2) у антици називала Наупорт, баш као и место недалеко од којег је извирала и кроз коју је протичала.¹²

Друга јасна грешка у наведеном пасусу тиче се помињања реке Драве на погрешном месту на којем очигледно не може да стоји и које се извесно односи на реку Саву. Јер Коркора (Крка) се заиста улива у Саву, најважнију притоку Дунава, која се, међутим, никако не може уливати у Драву, другу важну притоку Дунава, да би се ова опет улила у реку Ноар код Сегестике, како стоји у рукописима. Како објаснити ову грешку са Дравом, али и податак о реци Ноару, који се, с друге стране, не може само и искључиво назвати грешком писца или преписивача. Треба свакако, као што је већ речено, имати у виду да Страбон није лично посетио ове крајеве, да је о њима имао недовољно јасне представе и да се у њиховом описивању морао у потпуности ослонити на своје изворе. Како њих, међутим, није могуће са сигурношћу идентификовати,¹³ могло би се за Драву претпоставити да је „ускочила“ на место Саве и била помешана с њом грешком преписивача или, што је вероватније, потребом да буде наведена у извештају као значајна река коју не треба изоставити. Као такву („славну реку“) је већ, уосталом, бележи и Плиније Старији када прецизно наводи да су знамените и пловне реке, притоке Дунава, управо Драва која долази из правца Норика, а за коју наглашава да је силовита река, и Сава, која тече од Карнијских Алпа и која је мирнија, а да раздаљина између њих износи 120 миља.¹⁴ Страбону, који је ипак знатно старији писац од Плинија, не треба узети за зло што није, ослањајући се на недовољно прецизне изворе, правио јасну разли-

¹² Уп. аргументовано М. Šašel Kos, *Ljubljana in Ancient Sources*, in P. Turk et al. (edd.), *The Ljubljana – a River and its Past*, Ljubljana 2009, 92–95.

¹³ За расправу о различитим могућностима, уп. нпр. М. Šašel Kos, *The Noarus River in Strabo's Geography*, *Tyche* 17, 2002, 145–152.

¹⁴ Plin. *HN* III 147: *amnes clari et navigabiles in Danuvium detluunt Draus e Noricis violentior, Saus ex Alpibus Carnicis placidior, CXX intervallo.*

ку између ових притока Дунава и њиховог географског положаја у време када је и сам ток Дунава/Истра тек постао боље познат као последица римских освајања.

Трећа недоумица тиче се „мистериозног“ назива и одређења реке Ноара (Νόαρος) која се под тим именом не јавља ни у једном другом сачуваном извору. Међутим, ако се спомен Драве на погрешном месту може објаснити грешком самог географа (односно његовог извора) или преписивача, то ипак не може бити случај и с Ноаром, пошто се исти Ноар као назив за сасвим конкретан речни ток јавља на чак два места у седмој књизи *Географије* (VII 5, 2; 5, 12). Највећи и основни водени ток који прима воде других река, међу којима је поименце наведена и река Купа, антички Колапис (Κόλαπις, *Colapis*), пре него што и сам преда воду Дунаву у области Скордиска (код данашњег Београда), може бити само река која је у старини, као уосталом и данас, називана Сава. То што је код Страбона та река названа чак два пута Ноаром, захтева, међутим, додатно објашњење. Купа (антички Колапис) је такође пловна река, бар у њеном доњем току од ушћа Одре до ушћа у Саву и као значајан водени ток нашао је, дакле, место у Страбовеном извештају, истина не и сасвим прецизно одређен.¹⁵ А што се Ноара тиче, најбоље решење је да, како се чини, под Ноаром Страбон, односно његов извор, мисли само на доњи ток Саве од античке Сегестике (Сискије) до крајњег ушћа реке у Дунав код Београда.¹⁶ Сам назив Ноар (Νόαρος) није, међутим, географ могао тек тако да измисли, већ је он морао бити у употреби као можда друго и локално име за реку Саву или бар за њен доњи ток. На такав закључак би могао да упути управо други спомен Ноара у одељку у којем се још једна значајна притока Дунава, *Margus* (Велика Морава у данашњој Србији) јавља са двојним именом (VII 5, 12). Говорећи, наиме, о келтским Скордисцима који се деле на Велике и Мале, Страбон управо каже да су „Велики Скордисци насељени између две реке које се уливају у Истар – Ноара, који тече крај Сегестике, и Марга (неки ову реку називају и Барго) - док Мали Скордисци живе с друге стране реке Марга, граничећи се са Трибалима и Мезима“ (οἱ μὲν μεγάλοι Σκορδίσκοι καλοῦμενοι, οἱ δὲ μικροί, οἱ μὲν μεταξύ δυεῖν ποταμῶν οἰκούντες ἐμβαλλόντων εἰς τὸν Ἰστρον, τοῦ τε Νοάρου τοῦ παρὰ τὴν Σεγестικὴν ῥέοντος καὶ τοῦ Μάργου (τινὲς δὲ Βάργον φασί)· οἱ δὲ μικροὶ τούτου πέραν, συνάπτοντες Τριβαλλοῖς

¹⁵ Плиније Старији је већ далеко прецизнији када наводи да се река Купа (*Colapis*) улива у Саву поред Сискије где са два рукавца твори острво Сегестуку: *Colapis in Saum influens iuxta Sisciam gemino alveo insulam ibi efficit, quae Segestica appellatur* (Plin. *HN* III 148).

¹⁶ Са овим мишљењем је данас сагласна већина истраживача. Уп. нпр. W. Aly, *Strabonis Geographica*, Band 4: *Untersuchungen über Text, Aufbau und Quellen der Geographika*, Bonn 1957, 296–299; M. Šašel Kos, н.д., 152.

καὶ Μυσοῖς).¹⁷ Дакле, као што је то случај са Моравом за коју се у извештају наводе два имена (Марго,¹⁸ коју неки зову и Барго), слично је могло бити и са реком Савом, где би Ноар представљао друго (старије?) име реке или бар њеног доњег тока. Све то индиректно упућује и на бар два различита извора које је Страбон имао пред собом, од којих је један могао бити старији, а други далеко ближи Страбоновом добу.¹⁹ Могуће је такође да су и оба претпостављена извора веома блиска Страбоновом времену, јер је централно место у наведеним Страбоновим извештајима из четврте и седме књиге *Географије* (IV 6, 10; VII 5, 2) дато граду Сегестици. А то је место нарочито добило на значају пошто га је заузео Октавијан (Август) у свом Илирском рату 35. године пре н. е., када су Римљани у непосредној близини Сегестике на супротној обали Купе основали војни логор Сискију (*Siscia*). Сискија је временом постала римско (од времена Флавијеваца и *Colonia Flavia Siscia*), док је Сегестика остала само домаће насеље. Карактеристично је, међутим, да је за Страбона Сискија (Σισκία) још увек само тврђава (φρούριον) поред Сегестике. То указује, дакле, на извор веома близак Страбоновом времену, јер се у оба извештаја наводи да је управо Сегестика та која је погодна да буде база за рат са Дачанима.²⁰

Река Морава (Μάρυος) је уједно и последња десна притока Дунава коју Страбон бележи чиме се закључује списак река које припадају црноморском сливу а које су поименце споменуте у седмој књизи његове *Географије*. Он не познаје или нема потребу да спомене бројне десне притоке Дунава које теку у правцу севера на територији данашње источне Србије и Бугарске, као што су Млава, Тимок, Искар, Осам, Јантра.²¹ Исто тако, приметно је да, након споменуте реке Купе (Κόλατις), Страбон не бележи више ниједну другу притоку реке Саве у њеном доњем току. И ова чињеница запала је за око истраживачима.²² А тај је простор

¹⁷ За објашњење овог одељка код Страбона с погледом на територијално распрострањање Скордиска у односу на остала балканска племена и народе, уп. F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba. Tribali, Autarijati, Dardanci, Skordisci i Mezi*, Sarajevo 1969, 275–281.

¹⁸ Рукописи бележе облик Μάρτου (у генитиву), а сматра се да је алтернативни облик Барго (Βάρυος) заправо прелазни између старијег Бронго (Βρόγγος), који налазимо већ код историчара Херодота (Hdt. IV 49), и млађег Марго (Μάρυος). Уп. D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien 1957, 90.

¹⁹ Уп. W. Aly, н.д., 296. За покушај да се ти извори до краја идентификују, уп. нпр. D. Dzino, *Strabo 7.5 and Imaginary Illyricum*, *Athenaeum* 96, 2008, 182.

²⁰ Strab. IV 6, 10: κεῖται δὲ ἡ πόλις εὐφυῶς πρὸς τὸν κατὰ τῶν Δακῶν πόλεμον. Уп. Strab. VII 5, 2: εὐφυῆς ὀρμητήριον τῷ πρὸς Δακοῦς πολέμῳ.

²¹ Уп. нпр. Plin. *HN* III 149: *flumina clara e Dardanis Margus, Pincus, Timacus, ex Rhodope Oescus, ex Haemo Utus, Asamus, Ieterus*.

²² Уп. F. Papazoglu, *The Central Balkan Tribes in Pre-Roman Times: Triballi, Autariatae,*

баш добро испресецан значајним воденим токовима и притокама Саве попут Уне, Врбаса, Босне или Дрине.²³ Највише пажње свакако привлачи недостатак Дрине, највеће и најважније Савине притоке, али треба имати у виду да се она у сачуваним изворима најраније јавља код географа Птоlemeја, а да је код неких старијих писаца могла, због сличности имена, бити помешана са реком Дрим.²⁴

2) Реке јадранског слива

Опис источне јадранске обале у седмој књизи Страбонове *Географије* има у доброј мери облик и форму перипла. Перипли (οἱ περίπλοι), описи пловидбе дуж и око обала континената, земаља и острва, постали су један од најстаријих поджанрова античке историографије и географије још од времена првих грчких морепловаца и истраживача који су остављали, као у некој врсти бродског дневника, податке о лукама, заливима, острвима, народима и насељима на које су наилазили током путовања. А управо тај метод описивања усваја Страбон где год то може у свом делу. Уколико треба да опише неку земљу која има излаз на море, он по правилу креће од описа њене обале, да би тек након тога прешао у унутрашњост. А код описа обале често мери раздаљине између појединих тачака на обали у „данима пловидбе”, што извесно упућује на некога ко ствари посматра с мора, а не с копна.²⁵ Ехо оваквог Страбоновог начина описивања види се чак и у опису унутрашњости копна, пошто је Страбону често важно да истакне које су реке у одређеној области пловне, а које не. А за пловне реке настоји да утврди докле се њима може пловити, управљајући најчешће поглед од ушћа реке у море узводно ка унутрашњости. У том светлу треба посматрати и реке јадранског слива које су споменуте у његовом опису. Тако Страбон у седмој књизи своје *Географије* доноси драгоцене и јединствене податке о најважнијим рекама јадранског слива као што су Неретва, Дрим или Војуша. Спомиње, међутим, и неке друге значајне водене токове који имају своју утоку на Јадрану, као што су река Крка у Далмацији или река Семан у данашњој Албанији.

Ако се пође источном јадранском обалом у правцу југоистока, прва река која је споменута у Страбовом извештају је река Крка у

Dardanians, Scordisci and Moesians, Amsterdam 1978, 363: “It is noticeable that there is no mention of any of the great tributaries of the Save after the Kupa (Colapis), which enters the Save just after Segestica.”

²³ Поређења ради, Плиније од левих притока Саве познаје и бележи још реку Босут (*Vacuntius*), а од десних *Valdasus* и *Urganus* као реке вредне спомена (Plin. *HN* III 148).

²⁴ Уп. Ptolem. II 16, 4, где се најпре Δρεῖνος (*Дрина*) јасно одваја од Δρίλων (*Дрим*).

²⁵ М. Обрадовић, н.д., 87–88.

Далмацији. Истине ради, он реку не бележи по имену, али је из описа јасно да се он односи на „далматинску“ Крку у данашњој Хрватској (треба је разликовати од горе поменуте Крке, притоке Саве у Словенији). Говорећи, наиме, о делу јадранске обале коју држе Либурни, географ као спомена вредан детаљ наводи да „на том путу постоји и река којом се узводно превози роба све до земље Далмата и Скардон, либурнски град“ (ἐν δὲ τῷ παράπλῳ ποταμῶς φορτίοις ἀνάπλουον ἔχων μέγρι Δαλματέων, καὶ Σκάρδων Λιβυρνὴ πόλις).²⁶ Овако одређена река може бити само Крка (антички *Titius*), која извире у близини Книна, а улива се у Јадранско море код Шибеника (Хрватска). Река је управо пловна узводно до данашњег градића Скрадина, а Страбонов Скардон (Σκάρδων) је тај Скрадин у Далмацији на реци Крки (лат. *Scardona*) у близини чувених слапова ове реке на неких двадесетак километара удаљености од Јадранског мора. Страбон га, што је значајно, означава као либурнски град, а реком се Крком у старини изгледа протезала и природна етничка граница између народа Либуерна и Далмата/Делмата. То, уосталом, потврђује и Плиније Старији када бележи да је Скардона (Скрадин) био центар судског округа (*conventus Scardonitanum*), једног од три на подручју провинције Далмације, под који су потпадале заједнице на територији Либуерна и заједница Јапода.²⁷ Управо до реке Тициј (Крке) простира се Либурнија, а одатле почињала Далмација у ужем смислу.²⁸ Користећи очигледно податке из неког перипла, Страбон још прецизира (VII 5, 4) да је либурнска обала за неких пет стотина стадија (око 93 километара) дужа од обале Јапода, која је већ претходно била „премерена“ у дужини од хиљаду стадија (185 километара).²⁹

И река Нарон (Νάρων, данас Неретва), најважнија река у Далмацији, нашла је очекивано место у Страбоновом извештају. Она је, опет, у старини била и природна јужна граница распрострањања народа Далмата/Делмата. Страбон још наводи и драгоцен податак да око реке Нарон живе и племена Даоризи, Ардијеји и Плереји.³⁰ У долини Неретве

²⁶ VII 5, 4.

²⁷ Plin. *HN* III 139. Уп. Д. Грбић, *Племенске заједнице у Илирику: предурбане административне структуре у римским провинцијама између Јадрана и Дунава (I–III век)*, Београд 2014, 71–72.

²⁸ Plin. *HN* III 141: *Liburniae finis et initium Dalmatiae Scardona*.

²⁹ VII 5, 4. За прецизност ове и других бројки у премеравању јадранске обале и дужине пловидбе истом у старини, уп. нпр. М. Kozličić, *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Split 1990, *passim*.

³⁰ VII 5, 5. Страбонови Даоризи (Δαόριζοι) су илирски Даорси, а за проблем територијалног одређења Ардијеја, уп. Ф. Папазоглу, О територији илирског племена Ардијеја, *Зборник Филозофског факултета у Београду* VII–1, 1963, 71–86, која сматра да су Ардијеји у време своје највеће моћи живели на територији данашње Црне Горе. За нешто другачије мишљење у вези њихове матичне територије, уп. такође М. Šašel

код данашњег села Вид код Метковића подигнут је и град Нарона, вероватно већ од времена цара Августа као *Colonia Iulia Narona*, центар Наронитанског судског округа (*conventus Naronitanus*). Овај конвент био је највећи од три у римској провинцији Далмацији, обухватајући подручје од Неретве на западу до граница провинције на истоку и североистоку.³¹ Нарон (Неретву) Страбон спомиње на још једном месту, у одељку у коме побија неке тврдње и заблуде историчара Теопомпа о Јадранском и Јонском мору (VII 5, 9). Цитира, између осталог, Теопомпа у вези с могућношћу постојања подземног пролаза који повезује Црно (или Егејско) са Јадранским морем. Страбон одлучно побија такву могућност, али напомиње да Теопомп као доказ за своју тврдњу наводи грчарију са грчких острва Хиоса и Тасоса која је налажена у реци Нарону (*ἀπὸ τοῦ εὐρίσκεσθαι κέραμόν τε Χίον καὶ Θάσιον ἐν τῷ Νάρωνι*).³²

Настављајући пут источном страном јадранске обале, Страбон као значајан водени ток који се не може прескочити наводи (VII 5, 7) и реку Дрилон (*Δρίλων*), што је данашњи Дрим. Река Дрим постаје од Белог и Црног Дрима, протиче највећим делом кроз данашњу северну Албанију, а својим најважнијим краком се у старини, као и данас, уливала у Јадранско море јужно од града Љеша, античког Лиса (*Lissus*). Страбон, међутим, град Лис (*Λίσσος*), као и Акролис (*Ἀκρόλισσος*), утврђену акропољу града Лиса, спомиње у наредном пасусу (VII 5, 8), док реку Дрилон (Дрим) бележи у претходном (VII 5, 7) као најважнију природну географску одредницу вредну спомена пошто се размине Ризонски залив (уобичајено *ὁ Ῥιζονικός κόλπος*,³³ залив Бока Которска), наводећи да је река „Дрилон пловна узводно у правцу истока све до земље Дарданаца“ (*καὶ Δρίλων ποταμός, ἀνάπλουν ἔχων πρὸς ἕω μέχρι τῆς Δαρδανικῆς*).³⁴ Овај значајан податак такође упућује на Страбонов извор који очигледно копно посматра с мора, односно са обале, а не обрнуто.

Од река које припадају јадранском сливу а протичу највећим делом кроз данашњу Албанију, Страбон бележи још два значајна водена тока – Војушу и Семан. Каже да јужно од Епидамна (*Ἐπίδαμνος*), односно Дирахија (*Δυρράχιον*, данашњег Драча), колоније Керкирана (*Κερκυραίων κτίσμα*), теку реке Апсос (*Ἄψος*) и Адос (*Ἄδος*).³⁵ Апсос је данас река Семан која настаје спајањем река Девол и Осум, а у Јадран-

Kos, *Appian and Illyricum*, Ljubljana 2005, 318–321.

³¹ Уп. Д. Грбић, н.д., 133.

³² VII 5, 9 = *FGrHist* 115, F 129 (фрагмент из XXI књиге Теопомпове *Историје Филипа*). За коментар, уп. Baladié, н.д., 213–214 n. 3; S. L. Radt, *Strabons Geographika*, Band 6, *Buch V–VIII: Kommentar*, Göttingen 2007, 301.

³³ Baladié, н.д., 121, предлаже облик *ὁ Ῥιζωνιτῶν κόλπος*.

³⁴ VII 5, 7.

³⁵ VII 5, 8.

ско море се улива јужно од велике Караваста лагуне у данашњој Албанији, док је Аџос река Војуша која тече кроз данашњу северну Грчку и јужну Албанију, а има извориште у епирском горју (под планином Лакмон, која чини део планинског венца Пинда). Страбон управо у наставку додаје и да се на Аџосу налази друга значајна грчка насебина на овом делу јадранске обале, Аполонија, град са одличним законима (Ἀπολλωνία πόλις εὐνομοτάτη), насебина Коринћана и Керкирана (κτίσμα Κορινθίων καὶ Κερκυραίων). Прецизира и да је град удаљен десет стадија од реке (1, 85 километара), а шездесет (нешто преко 11 километара) од мора (τοῦ ποταμοῦ μὲν ἀπέχουσα σταδίους δέκα, τῆς θαλάττης δὲ ἐξήκοντα).³⁶ Тако су у Страбоновом извештају реке Апсос (Семан) и Аџос (Војуша) сведене на „помоћне“ географске појмове да би се помоћу њих прецизније одредили важни градски и привредни центри на обали Јадранског мора, као што су то, нема сумње, били Епидамно (Дирахиј) и Аполонија. Истина, за реку Аџос Страбон бележи занимљиву традицију да се ова река некада називала и Ајантом (Αἴαντος). Као свој извор наводи логографа Хекатеја из Милета, који још „каже и да реке Инах³⁷ и Ајант теку са истог места – из подручја око Лакмона, прецизније из истог удубљења у земљи, с тим што Инах тече у правцу југа до Аргоса (у Амфилохији), а Ајант у правцу запада и Адрије (Јадранског мора)“ (τὸν δ’ Ἄωον Αἴαντα καλεῖ Ἑκαταῖος καὶ φησὶν ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ τόπου, τοῦ περὶ Λάκμων, μᾶλλον δὲ τοῦ αὐτοῦ μυχοῦ, τὸν τε Ἴναχον ῥεῖν εἰς Ἄργος πρὸς νότον καὶ τὸν Αἴαντα πρὸς ἐσπέραν καὶ πρὸς τὸν Ἀδρίαν).³⁸ Овде је занимљиво да Страбонов извор логограф Хекатеј, који је аутор славног списа *Опис земље* (Περίοδος γῆς) са карактеристикама перипла, описима пловидбе дуж обала Средоземља са путоказима за морепловце, на овом месту посматра ствари с копна, а не с мора, јер полази од изворишта река у планинском масиву Пинда идући ка њиховом ушћу.

3) Реке егејског слива

Страбон је, што је и очекивано, најбоље обавештен о рекама које се уливају у Егејско море или припадају егејском сливу. Права је зато штета што седма књига Страбонове *Географије* није до нас стигла у целости, јер су многи вредни подаци о рекама Македоније и Тракије, као и уопште о топографији ових земаља, сачувани само у мањим или већим фрагментима. Због таквог стања ствари, преостали део VII

³⁶ За вредност ових података о раздаљинама, уп. Baladié, н.д., 122 п. 6.

³⁷ Термином Инах (Ἴναχος) називан је и горњи ток реке Ахелџос (Ἀχελῷος), најважнијег речног тока у северозападном делу Хеладе.

³⁸ VII 5, 8 (cf. VI 2, 4) = *FGrHist* 1, F 102 b-c.

књиге *Географије*, где је описан већи део античке Македоније и трачко приморје све до Херсонеса трачког (Галипоља), може се данас реконструисати само у фрагментима. За реконструкцију овог дела VII књиге од посебне користи су збирке ексцерпата (*Epitome Vaticana* и *Epitome Palatina*) чијим је ауторима још био доступан комплетан текст Страбонове *Географије*, укључујући ту и крај VII књиге. Међутим, чак и у тако фрагментарном стању, Страбонова седма књига садржи најцеловитије античке географске описе како Македоније, тако и трачког приморја, којима данас располажемо. При томе треба имати у виду да Страбон ни ове крајеве није познавао из аутопсије, већ се ослањао на дела својих претходника и старијих писаца, највише историчара и географа.

Када се говори о рекама северно од античке Хеладе које имају своју утоку у Егејско море, прве на ред да се опишу долазе реке античке Македоније. Управо реке помажу да се прецизно одреде етничке и историјске границе Македоније на југу и истоку. Страбон, као, уосталом, и његови претходници, наглашава да река Пенеј (Πηνειός), пловећи кроз кланац Темпе, прави природну границу између Македоније и Хеладе.³⁹ Ова прелепа и моћна река извире у планинском масиву Пинда и у правцу истока тече средишњим делом Тесалије⁴⁰ и, прошавши кроз кланац Темпе, улива се у Егејско море где формира велику делту. У антици је у свом доњем току представљала, дакле, природну, али и историјску, границу између Тесалије и Македоније, остављајући планину Олимп на северу (у Македонији) и планину Осу на југу (у Тесалији). Одатле можемо и прочитати да Олимп (Ὀλύμπος), највиша планина у Македонији (Μακεδονικὸν ὄρος μετεωρότατον), почиње да раздваја Македонију од Тесалије (ἄρχεται διορίζειν τὴν Μακεδονίαν ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας).⁴¹ У једном од фрагмената седме књиге читамо и да је географ сматрао да се Македонија у унутрашњости простире од Пелија и Пенеја, планине и реке у Тесалији, па све до Пајоније и епирских племена.⁴² Пенеј и његово ушће је очигледно важна географска одредница у казивању географа и старих писаца и полазна тачка у одређивању дужине обале, јер на другом месту Страбон каже да растојање од реке Пенеја до града Пидне (у македонском приморју у Термајском заливу) износи три стотине двадесет стадија, што је отприлике 70 километара.⁴³

Од значајних река које теку старом Македонијом и уливају се у Егејско море, Страбон, очекивано, доста пажње поклања реци Хали-

³⁹ Strab. VII frg. 14 (уп. такође frgg. 4, 12, 14a, 15, 15a, 16, 16c, 16d).

⁴⁰ Уп. frg. 14: ῥεῖ δ' ὁ Πηνειὸς ἐκ τοῦ Πίνδου ὄρους διὰ μέσης τῆς Θεσσαλίας πρὸς ἕω.

⁴¹ Исто.

⁴² Strab. VII frg. 38a = Eust. Hom. 359, 28–30.

⁴³ Strab. VII frg. 36. За тачност податка о наведеном растојању, уп. Baladié, н.д., 240 п. 1.

акмон (Ἀλιάκμων), коју често словенским именом зовемо и Бистрицом. То је, без сумње, најважнија река старе Македоније. Страбон наглашава да се река улива у Термајски залив у области Пиерији,⁴⁴ а зна да „као што река Пенеј прави природну границу између Доње Македоније и Македоније крај мора и Тесалије и Магнесије, тако и река Халиакмон омеђава Горњу Македонију, а такође, заједно са Еригоном, Аксијем и другим рекама одређује границе Македоније са Епирцима и Пајонцима“.⁴⁵ На тај начин и река Халиакмон служи Страбону као значајан географски ослонац у територијалном дефинисању и омеђавању простора којим је у старини означавана Македонија. То се, дакле, односи на горњи и средњи ток реке, али такође и на њено ушће, јер се на другом месту ексцерптираном у *Epitome Vaticana* бележи да „након што се размине Дион, стиже се и до ушћа Халиакмона, а затим следе градови Пидна, Метона, Алор, као и реке Еригон и Лудија“ (μετὰ δὲ τὸ Δῖον αἱ τοῦ Ἀλιάκμονος ἐκβολαί· εἶτα Πύδνα, Μεθώνη, Ἄλωρος καὶ ὁ Ἐρίγων ποταμὸς καὶ Λουδίας).⁴⁶ Посебно су овде, као и у другим фрагментима VII књиге (frg. 20c, 22, 23), драгоцени подаци који се односе на реку Лудију (Λουδίας), која се између Халиакмона (Бистрице) и Аксија (Вардара) улива у Термајски залив, образујући тако једну велику делту. Река Лудија је у старини, међутим, истицала из мочварног Лудијског језера, које је у првој половини двадесетог века у потпуности исушено, па се рељеф данас знатно разликује од оног који описују Страбон и други антички писци. Македонски град Пела, отаџбина Филипа II и Александра Великог и престоница македонског краљевства, а од времена Октавијана Августа и римска колонија, подигнут је код тог језера из којег истиче Лудија. Страбон зато вели да је Пелу, која је раније била сасвим мали град, Филип знатно увећао, јер је ту и одрастао, а да се испред града налази језеро из кога истиче река Лудија. Језеро снабдева водом и једна притока Аксија.⁴⁷ Страбон такође зна да је Лудија пловна река све до Пеле (посматрано од ушћа) у дужини од сто двадесет стадија.⁴⁸

⁴⁴ VII frg. 5 (уп. такође frg. 22). За одређење античке Пиерије као простора између Пенеја и Халиакмона и историјат тамошњих насеља, уп. F. Papazoglou, *Les villes de Macédoine à l'époque romaine*, BCH Suppléments XVI, Athènes 1988, 103-124.

⁴⁵ VII frg. 12: ὅτι Πηνειὸς μὲν ὀρίζει τὴν κάτω καὶ πρὸς θαλάττην Μακεδονίαν ἀπὸ Θετταλίας καὶ Μαγνησίας, Ἀλιάκμων δὲ τὴν ἄνω, καὶ ἔτι τοὺς Ἠπειρώτας καὶ τοὺς Παίονας καὶ αὐτὸς καὶ ὁ Ἐρίγων καὶ ὁ Ἀξιὸς καὶ ἕτεροι.

⁴⁶ VII frg. 20. За реку Еригон, притоку Аксија (Вардара), која је овде грешком нашла место, вид. у даљем тексту.

⁴⁷ frg. 23: ὅτι τὴν Πέλλαν, οὖσαν μικρὰν πρότερον Φίλιππος εἰς μῆκος ἤξησε, τραφεὶς ἐν αὐτῇ· ἔχει δὲ λίμνην πρὸ αὐτῆς, ἐξ ἧς ὁ Λουδίας ποταμὸς ρεῖ· τὴν δὲ λίμνην πληροῖ τοῦ Ἀξιῶ τὶ ποταμοῦ ἀπόσπασμα. За положај Пеле и њен развој као града, уп. *IACP*, 805–806, no. 543; F. Papazoglou, н.д., 135–139.

⁴⁸ VII frgg. 20, 22. 120 стадија дају нешто преко 22 километра, али треба имати у виду да

Када се размине Лудија, стиже се и до доњег тока Аксија (Вардара), најважније и највеће реке која протиче кроз Македонију и улива се у Термајски залив западно од данашњег Солуна. У складу са својим темељним становиштем о Хомеру као оцу географије, Страбон (fig. 20) полази од хомерских епова где се још у *Илијади* (II. II 848–850) говори о Пајонцима (Παίονες) као тројанским савезницима који долазе из Амидона/Абидона са широке реке Аксија. Има потребу (fig. 21) да објасни и зашто Аксиј, који је блатњава и мутна река (θολερός), Хомер назива „најлепшом водом“ (κάλλιστον ὕδωρ).⁴⁹ Није онда чудно што за Страбона река Аксиј (Ἄξιος и Ἀξιός) чини и стару етничку границу између Македонаца и Пајонаца, пошто наглашава да она тече на југ протичући кроз кланце (τὰ στενά) и тиме отежава пролаз из Пајоније у Македонију, као што и Пенеј, текући кроз кланац Темпе, чини природну препреку између Македоније и Хеладе.⁵⁰ Прецизира и да се река Аксиј улива у Егејско море у Термајском (Солунском) заливу између места Халастре и Терме, јер се на другом месту дословно наводи да „затим долази и сам Аксиј, који дели област Ботиају од Амфакситиде, а пошто прими воду из реке Еригона, улива се у море између Халастре и Терме“ (εἶτα ὁ Ἄξιός, διαιρῶν τὴν τε Βοττιαίαν καὶ τὴν Ἀμφαξιτίν γῆν, καὶ παραλαβὼν τὸν Ἐρίγωνα ποταμὸν ἐξίτησι μεταξὺ Χαλάστρας καὶ Θέρμης).⁵¹ Овај податак о ушћу Аксија се тешко може узети као прецизан, пошто су се изгледа и Халастра и Терме првобитно налазили источно од ушћа реке.⁵² Спомен ова два стара насеља у Термајском заливу (Терме су, уосталом, дале име и самом заливу) упућује на извор који је вероватно настао у времену пре оснивања града Тесалонике (Солуна) крајем IV века пре н. е.,⁵³ јер су и Халастра и Терме само неки од бројних малих градова (укупно их је, по традицији, било 26) који су престали да постоје оснивањем Тесалонике, и чије је становништво пресељено у нови град.⁵⁴

Иза Аксија, на удаљености од двадесет стадија је и река Ехедор (Ἐχέδωρος), што је античко име реке Галик (Γαλλικός), дуге данас нешто више од 60 километара, а која се улива у Термајски залив код

се рељеф на овом делу Термајског залива знатно изменио од античких времена. Уп. Baladié, н.д., 234 п. 3.

⁴⁹ Уп. II. XXI 157-158.

⁵⁰ VII fig. 4. За могућа објашњења овог извесно лакунозног фрагмента, уп. F. Papazoglou, н.д., 325.

⁵¹ VII fig. 23 (уп. такође fig. 20).

⁵² За лоцирање и идентификацију античке Халастре (у изворима потврђена као Χαλάστρα, али и Χαλέστρη), уп. F. Papazoglou, н.д., 199–200, а такође *IACP*, 817, no. 548.

⁵³ Да је то најпре могао бити логограф Хекатеј из Милета, претпоставља D. W. Roller, н.д., 404.

⁵⁴ Уп. Baladié, н.д., 161 п. 9. За стари град Терме, уп. *IACP*, 818-819, no. 552.

старог Синда, сада предграђа Солуна, а четрдесет стадија даље је и сам град Тесалоника коју је основао Касандар (Θεσσαλονίκηια Κασάνδρου κτίσμα), као и Егнатијски друм, односно *Via Egnatia* (ή Ἐγνατία ὁδός).⁵⁵ С друге стране, од притока Аксија Страбон нарочито издваја реку Еригон (Ἐρίγων), која се назива и Црном реком, што је свакако најважнија десна притока Вардара. Страбон најпре бележи да се „река Еригон, пошто прими много воде са илирских планина и са територија Линкеста, Брига, области Деуриопа и Пелагонаца, улива у Аксиј“ (ὁ δὲ Ἐρίγων πολλὰ δεξιόμενος ῥεύματα ἐκ τῶν Ἰλλυρικῶν ὄρων καὶ Λυγκηστῶν καὶ Βρύγων καὶ Δευριόπων καὶ Πελαγόνων εἰς τὸν Ἀξιὸν ἐκδίδωσιν).⁵⁶ Он је свакако у праву када наводи да река Еригон са притокама протиче кроз античке горњомакедонске области Линкестиду, Деуриоп и Пелагонију које великим делом својих територија припадају данашњој републици Северној Македонији. У једном од фрагмената седме књиге могу се, међутим, наћи и подаци да „Еригон извире у земљи (племена) Триклара и тече кроз земљу Ореста и кроз територију Пеле где се, остављајући град на левој страни, улива у Аксиј“ (ὁ μὲν (sc. Ἐρίγων) ἐκ Τρικλάρων ῥέων δι' Ὀρεστῶν καὶ τῆς Πελλαίας, ἐν ἀριστερᾷ ἀφίεις τὴν πόλιν καὶ συμβάλλων τῷ Ἀξιῷ).⁵⁷ Збрку овде уносе најпре споменути *Триклари* (племе, заједница у Горњој Македонији?) који нису, иначе, познати из других извора, а и читање τῆς Πελλαίας које стоји у рукопису неки издавачи емендирају у τῆς Πελαγονίας да би фрагменту дали неки смисао.⁵⁸ У сваком случају, фрагмент је прилично лакунозан, а његови подаци извесно нису тачни, јер Еригон најпре тече у правцу север-југ, а затим на простору источно од данашњег града Битоља мења правац за готово 180 степени и тече ка североистоку. Еригон (Црна река) се на крају улива у Аксиј (Вардар) код античких Стоба, а Стоби (Στόβοι) су град који је Страбону извесно познат.⁵⁹

Река Стримон (Στρυμών), на словенским језицима Струма, једна је од најважнијих балканских река које се уливају у Егејско море. Стримон извире на планини Витоша близу модерне Софије у Бугарској, а улива се у Егејско море код Амфиопоља достижући 400 километара у дужини тока. Страбон нам, опет, преноси да река извире у земљи Агријана који живе око Родопа (ὄρηιμένος ἐκ τῶν περὶ Ῥοδόλην Ἀγριάνων).⁶⁰ Река

⁵⁵ VII frg. 21.

⁵⁶ Strab. VII 7, 8.

⁵⁷ Frg. 20.

⁵⁸ Да то не треба чинити, уп. Baladié, н.д., 234 п. 2. Да се вероватно ради о омашци компилатора који је изоставио име града на кога се односи израз ἀφίεις τὴν πόλιν, уп. опет F. Parazoglou, н.д., 286 п. 40.

⁵⁹ Уп. VII frg. 4.

⁶⁰ VII frg. 36. Уп. такође frgg. 37, 37a, као и K. Boshnakov, *Die Thraker südlich vom Balkan*

Стримон је, без сумње, имала велики привредни значај у старини, а била је пловна једним делом тока и преко ње је текао саобраћај са трачким залеђем. Близу ушћа Стримона подигнут је у другој половини V века пре н. е. важан антички град Амфипољ.⁶¹ Страбон прецизно одређује његов положај на двадесет стадија узводно од ушћа реке на месту познатом у старини и под именом *Девет стаза* (Ἐννέα ὁδοί).⁶² И велики тамошњи залив Егејског мора који се простире источно од Халкидичког полуострва Страбон и други стари писци називају управо Стримонским заливом (ὁ Στρυμονικὸς κόλπος).⁶³ Река Стримон је за Страбона и значајна географска одредница помоћу које дефинише и друге географске појмове, а најпре историјске и етничке границе појединих земаља и народа. Тако вели да „области што се од почетка македонских и пајонских планина пружају до реке Стримона насељавају Македонци, Пајонци и део трачких брђана; а простор с оне стране Стримона све до улаза у Понт и до планине Хема у целини припада Трачанима, изузев саме морске обале; на њој станују Хелени...“ (ἀπὸ δὲ τῆς ἀρχῆς τῶν Μακεδονικῶν ὄρων καὶ τῶν Παιονικῶν μέχρι Στρυμόνος ποταμοῦ Μακεδόνες τε οἰκοῦσι καὶ Παῖονες καὶ τινες τῶν ὀρεινῶν Θρακῶν· τὰ δὲ πέραν Στρυμόνος ἤδη μέχρι τοῦ Ποντικῆς στόματος καὶ τοῦ Αἴμου πάντα Θρακῶν ἐστί πλην τῆς παραλίας· αὕτη δ’ ὑφ’ Ἑλλήνων οἰκεῖται...).⁶⁴ На другом месту у једном фрагменту седме књиге се прецизира положај појединих народа и племена на овом простору – Пајонци (Παῖονες) држе територије око реке Аксија, па се зато ова област зове Амфакситидом (Ἀμφαξιτίς), а Едонци (Ἰδωνοί) и Бисалти (Βισάλται) преостали део земље до Стримона.⁶⁵ Међутим, у наставку горе цитираног казивања из седме главе VII књиге Страбон додаје да „Македонији, међутим, неки придодају и простор од Стримона до Неста (τινὲς δὲ καὶ τὴν ἀπὸ Στρυμόνος μέχρι Νέστου τῆ Μακεδονίᾳ προσνέμουσιν), пошто је Филип (II) показао нарочито интересовање за ове области, које је себи присвојио и убирао веома високе

in den Geographika Strabos. Quellenkritische Untersuchungen, Stuttgart 2003, 273–274, за објашњење. За анализу наведеног фрагмента 36 у вези са одређењем области Парорбелије (Παρορβηλία) уз реку Стримон и тамошњих градова, уп. нарочито F. Papazoglou, н.д., 346–350.

⁶¹ О Амфипољу, уп. *IASP*, 819–820, no. 553; F. Papazoglou, н.д., 392–397.

⁶² VII frg. 35. Уп. Baladié, н.д., 240 n. 8.

⁶³ VII frg. 32. Поред назива Стримонски, који се користи још од античких времена, данас је у службеној употреби и име Орфански залив (Κόλπος Орфанού) за исту водену површину.

⁶⁴ Strab. VII 7, 4.

⁶⁵ VII frg. 11. Уп. такође frg. 36, где се ови Едонци и Бисалти, заједно с Одомантима (Οδομαντες) називају аутохтоним (αὐτόχθονες) на простору око реке Стримона. Да Страбон на овом месту очигледно следи неки старији извор, уп. F. Papazoglou, н.д., 351.

приходе од рудника и других природних богатстава са наведених подручја“.⁶⁶ То указује, опет, на нешто млађи Страбонов извор (изворе?) из времена након велике експанзије македонске државе под Филипом II и Александром Великим, када се и појам Македоније постепено ширио на исток у трачком приморју и у крајњем домету за последњих краљева ишао чак до реке Хебра (Марице).⁶⁷

Од значаја у извештају географа је очекивано и река Нест (Νέστος), односно Места на бугарском и осталим словенским језицима, дужине тока од готово 250 километара. Река извире у данашњој Бугарској, у подножју планине Риле, а улива се у Егејско море источно од града Кавале и наспрам грчког острва Тасоса. Река Нест није, за разлику од других већих речних токова Македоније и Тракије (Аксиј, Стримон, Хебро), била пловна, али протиче кроз стратешки важан део Тракије богат сировинама. Страбонов податак о Македонији која се протеже све до Неста показује, као што смо видели, да је у његово време река Нест, а не Стримон, сматрана природном и етничком границом између Македоније и Тракије. Уосталом, простор између Стримона и Неста налазио се и под Римљанима у оквиру провинције Македоније. У још једном фрагменту седме Страбонове књиге се наглашава да „ушће реке Неста представља границу између Македоније и Тракије, онако како су је Филип и његов син Александар у своје време повукли“ (εἶτα τὸ Νέστου στόμα τοῦ διορίζοντος Μακεδονίαν καὶ Θράκην, ὡς Φίλιππος καὶ Ἀλέξανδρος, ὁ τοῦτου παῖς, διώριζον ἐν τοῖς κατ’ αὐτοὺς χρόνοις).⁶⁸ А колико је и сам Страбон био свестан економског значаја простора између река Стримона и Неста, сведочи и његово казивање о Пангајској гори (τὸ Παγγαῖον ὄρος), делу масива Родопа, и тамошњим златним рудницама. У једном од фрагмената седме књиге *Географије* читамо и да „постоји велики број златних рудника у Крениди у близини Пангајске горе, а где је сада подигнут град Филипи; на самој Пангајској гори се налазе и златни и сребрни рудници, али има их и на другој страни реке, као и са ове стране Стримона све до Пајоније; а кажу још да и они што обрађују пајонску земљу налазе златно грумење“ (ὅτι πλεῖστα μέταλλα ἐστὶ χρυσοῦ ἐν ταῖς Κρηνίσιν, ὅπου νῦν οἱ Φίλιπποι πόλις ἵδρυται, πλησίον τοῦ Παγγαίου ὄρους· καὶ αὐτὸ δὲ τὸ Παγγαῖον ὄρος χρύσεια καὶ ἀργύρεια ἔχει μέταλλα καὶ ἡ πέραν καὶ ἡ ἐντὸς τοῦ Στρυμόνος ποταμοῦ μέχρι Παιονίας· φασὶ δὲ καὶ τοὺς τὴν Παιονίαν γῆν ἀροῦντας εὐρίσκειν χρυσοῦ τινα μόρια).⁶⁹ Град Фи-

⁶⁶ VII 7, 4.

⁶⁷ О границама Македоније на истоку у време успостављања римског протектората 167. године пре н. е. након збацивања последњег македонског краља Персеја, уп. F. Parazoglou, н.д., 78–79.

⁶⁸ VII frg. 33.

⁶⁹ VII frg. 34.

липи (οἱ Φίλιπποι), који је основао краљ Филип II 356. године пре н. е. на месту нешто старијег насеља Крениде (αἱ Κρηνίδες) када је овладао просторима око Пангајске горе, сачувао је свој значај и под Римљанима као најважнији градски и економски центар источне Македоније,⁷⁰ а Страбон, следећи старије изворе, зна и за друге градове који су подигнути у такозваној Пиерији, приморском појасу између ушћа Стримона и Нест-та.⁷¹ Бројни су и градови које географ бележи на обали и у трачком приморју када се већ размине река Нест у правцу истока.⁷²

На том источном правцу се стиже и до реке Хебра (Ἐβρος), односно Марице, највеће и најважније реке егејског слива у Тракији и уопште у унутрашњости Балканског полуострва са укупном дужином тока од преко 500 километара. Река извире на планини Рили у данашњој Бугарској и тече у правцу истока између Родопа и планине Балкана, а затим се спушта на југ према Егејском мору где образује границу између модерних држава Грчке и Турске. Река Хебро (Марица) и за Страбона представља значајну граничну линију којом он дефинише источну границу Македоније свог времена. Тако се у једном од фрагмената седме књиге *Географије* наводи да је „Македонија на западу оивичена обалом Адрије (Јадранског мора), а на истоку меридијаном који је паралелан са поменутом обалском линијом и који полази од ушћа Хебра и града Кипселе“ (ὅτι ἡ Μακεδονία περιόριζεται ἐκ μὲν δυσμῶν τῇ παραλία τοῦ Ἀδρίου, ἐξ ἀνατολῶν δὲ τῇ παραλλήλῳ ταύτης μεσημβρινῇ γραμμῇ τῇ διὰ τῶν ἐκβολῶν Ἐβρου ποταμοῦ καὶ Κυψέλων πόλεως).⁷³ Ово је веома значајан податак јер показује да је источна административна граница провинције Македоније још у Страбоново доба била на реци Хебру (Марици). Ову административну границу Македоније треба свакако разликовати од стварне етничке границе Македоније према Тракији коју, као што смо видели, Страбон најпре смешта на Стримону, односно, следећи неке друге ауторе, на Несту.⁷⁴ Очигледно је да је и место Кипсела (τὰ Κύψελα) на реци Хебру било од велике важности,⁷⁵ јер га Стра-

⁷⁰ VII frgg. 34, 34a, 41, 42. Првобитно уређен као грчки полис, град Филипи је под Римљанима примио римске и италске колонисте, а од 27. године пре н. е. звао се званично *Colonia Augusta Iulia Philippensis*. Уп. IACP, 865–866, no. 637; F. Papazoglou, н.д., 405–413.

⁷¹ VII frgg. 33, 35, 41. Уп. F. Papazoglou, н.д., 389–391, 398–400.

⁷² VII frgg. 43, 46.

⁷³ VII frg. 10. Уп. такође frg. 47, где се каже да је на реци Хебру „граница Македоније коју су Римљани присвојили од Персеја, а затим и од Лажног Филипа“ (τῆς Μακεδονίας φησὶ τοῦτο ὄριον, ἣν ἀφείλοντο Περσέα Ῥωμαῖοι καὶ μετὰ ταῦτα τὸν Ψευδοφίλιππον).

⁷⁴ За објашњење уп. F. Papazoglou, н.д., 83–84; S. Pothecary, *The European Provinces: Strabo As Evidence*, in D. Dueck, H. Lindsay, S. Pothecary (edd.), *Strabo's Cultural Geography: The Making of a Kolossourgia*, Cambridge 2005, 175–176.

⁷⁵ Иако није сигурно где се град налазио, обично се идентификује с модерном Ипсалом

бон спомиње на више места у свом казивању. У горе наведеном фрагменту (frg. 47) забележено је да пловидба узводно Хебром до Кипселе износи 120 стадија,⁷⁶ а Страбон зна да је овај град био и значајна тачка и станица на Егнатијском друму (*Via Egnatia*), који је од обала Јадранског мора водио у крајњем исходу до Бизантиона. Географ наглашава да је пут *Via Egnatia* (ή Ἐγνατία ὁδός) „премерен римским миљама и обележен миљоказима све до града Кипселе и реке Хебра у дужини од пет стотина тридесет пет миља“ (μιλίων πεντακοσίων τριάκοντα πέντε).⁷⁷

Око обала Хебра живела су различита трачка племена, а Страбон поименце, идући од ушћа реке према унутрашњости, наводи Корпиле (Κορπίλοι), Брене (Βρέναι) и Бесе (Βέσσοι).⁷⁸ Страбон бележи и друге значајне градове на овом подручју, нарочито око ушћа реке Хебра (Марице), као што су то свакако били Ен (Αἴνος)⁷⁹ или Маронеја (Μαρώνεια),⁸⁰ али можемо само претпоставити да се у овом делу седме књиге *Географије* налазило још доста драгоцених историјских, етнографских и топографских података, који се, на жалост, због фрагментарности не могу више поуздано реконструисати. Да је ту сигурно било занимљивог материјала и казивања и о неким притокама Хебра, може се закључити већ на основу неколико оскудних фрагмената и података из других књига *Географије* које су сачуване у целини. Без сумње је било речи и о реци Аризби (Ἄρισβος), јер то потврђује цитат из XIII књиге Страбонове *Географије*, где се говори о граду Аризби у Троади, а набрајају се и остали топоними и хидроними истог и сличног имена.⁸¹ А античка Аризба у Тракији је заправо данас река Тунца, најважнија лева притока Марице, дуга око 390 километара, која се у Марици улива код града Једрена (Хадријанопоља). Било је ту извесно говора бар о још једној притоци Хебра, јер фрагмент седме књиге бележи реку у Тракији имена *Ригинија* (Ῥιγινία), која је називана и *Еригон* (Ερίγων).⁸² Како иначе није позната река у Тракији, за разлику од Македоније, која се звала Еригон (Ερίγων), очигледно се овде ради о грешци епитоматора и можда замени за реку Ергин (Εργίνος, односно Ἐργίνης, још ста-

на источној, турској страни Марице. Уп. *IACP*, 878, no. 645.

⁷⁶ Што Baladié, н.д., 173, вероватно с правом преправља у 220 стадија, емендирајући ἑκατόν (100), како стоји у рукопису, у διακοσίους (200), да би уопште имала смисла претпостављена идентификација античке Кипселе с модерном Ипсалом.

⁷⁷ Strab. VII 7, 4. За прецизност ових мера, уп. Baladié, н.д., 222 п. 2. Уп. такође frg. 56 за растојање од Хебра и Кипселе до Бизантиона и Кијанејских стена, где је као извор наведен географ Артемидор из Ефеса.

⁷⁸ VII frg. 46. Ови се Брени спомињу једино на овом месту од сачуваних извора.

⁷⁹ VII frgg. 51, 51a, 52a.

⁸⁰ VII frgg. 43, 43a, 44, 46, 47.

⁸¹ Frg. 51c = Strab. XIII 1, 21.

⁸² VII frg. 48.

рији потврђени облик Ἀγριάνης, данас турски *Ergene*), велику леву притоку Хебра (Марице), која се улива у Марицу недалеко од града Ипсале у данашњој Турској.⁸³ Ту је свакако било речи и о значајним речним токовима који су имали засебно ушће у Егејско море, попут реке Мелана (Μέλας „Црна река“) по којој је назван и велики Мелански залив (Сароски залив). У једном се од фрагмената наводи да Херсонес звани Трачки (Галипоље) образује Пропонтиду, Мелански залив и Хелеспонт (ή Χερρόνησος ή Θρακία καλουμένη, ποιούσα τήν τε Προποντίδα καὶ τὸν Μέλανα κόλπον καὶ τὸν Ἑλλήσποντον), а да је Мелански залив тако назван по реци Мелан која се улива у море у овом заливу (τὸν Μέλανα κόλπον, καλούμενον οὕτως ἀπὸ τοῦ Μέλανος ἐκδιδόντος εἰς αὐτόν).⁸⁴ Управо се преко реке Мелан („Црне“) и Меланског (Сароског) залива трачком обалом и стиже до полуострва Галипоља, које мореузом Хелеспонтом (Дарданели) раздваја Европу од Азије.

Закључак

Иако није посетио крајеве северно од Хеладе описане у седмој књизи *Географије*, може се на крају рећи да је Страбон оставио драгоцене историјске и географске податке о готово свим важнијим речним токовима на Балканском полуострву јужно од Дунава, како оним што припадају црноморском, тако и оним што припадају јадранском и егејском сливу. Нарочито за реке егејског, а могло би се рећи и за најважније реке јадранског слива, подаци код Страбона су доста јасни и прецизни, нарочито уколико их упоредимо с подацима које су забележили писци из ранијих епоха. Страбон се у својим извештајима, истина, највише служио старијом литературом, грчким историчарима и географима класичне и хеленистичке епохе, али се код њега могу пронаћи и подаци из савремених извора или оних веома блиских пишчевом времену. Реке спајају, али и раздвајају људе, а у Страбовом извештају оне су значајне географске одреднице које служе за јасније дефинисање територија, етничких и административних граница између племена, народа и држава, за прецизније одређење градова и других људских насеобина. Страбон је неко коме је поглед усмерен с обале ка унутрашњости и ко обично посматра реке од њиховог ушћа, а не од изворишта. Такав приступ може да објасни и неке погрешке и нејасноће код Страбона, нарочито ако се у тексту спомињу делови речног тока ближи изворишту

⁸³ Уп. Baladié, н.д., 174 п. 7; D. W. Roller, н.д., 413.

⁸⁴ VII frg. 51 (уп. такође frgg. 52, 52а.). Цитира се и чувено место из Херодотове *Историје* да је у реци Мелан нестало воде за пиће у време преласка огромне персијске војске из Азије у Европу за Ксерксовог похода на Хелладу 480. године пре н. е. (Hdt. VII 58).

реке. Њега интересује, пре свега, да ли су и докле у унутрашњости реке пловне, па одатле и драгоцени подаци о рекама које повезују кршевиту планинску унутрашњост с обалом. То се нарочито јасно види у опису обала Јадранског и Егејског мора где извештај, где год је то могуће, поприма карактеристике перипла, описа пловидбе дуж обале мора са бележењем најзначајнијих података о лукама, заливима, острвима, ушћима река, народима и насељима на које се наилази током путовања.

Од река које припадају црноморском сливу, Страбон спомиње најважније и најдуже десне притоке Дунава, као што су то свакако Сава, Драва (несигурна потврда), Морава. Река Сава и њене притоке се разматрају у односу на античке трговачке путеве који су једним својим делом ишли управо долинама река, као и у односу на стратешки значајну Сегестику, коју су Римљани заузели и утврдили на месту погодном да буде база за ратовање с Дачанима. Нема сумње, у сваком случају, да су римска освајања на Балканском полуострву и у Панонији допринела бољем познавању хидрографије ових подручја, а Страбон следи и „старије“ и „млађе“ изворе, што се најбоље види на примеру „мистериозне“ реке Ноара, која се под тим именом јавља само у Страбоновој *Географији* од сачуваних извора. Под Ноаром Страбон, односно његов извор, извесно мисли само на доњи ток Саве од античке Сегестике (Сискије) до крајњег ушћа реке у Дунав код Београда, ако се ту већ не ради о другом, можда старијем имену исте реке. За разлику од река црноморског слива, реке јадранског слива су углавном кратке и изоловане и међу њима је отежана комуникација, али Страбон познаје оне најважније речне токове, као што су Неретва (антички Нарон) у Далмацији или река Дрим (антички Дрилон) у данашњој Албанији. Наглашава се, ипак, економски значај ових река и прецизира се, гледано од ушћа ка унутрашњости, да ли је нека река пловна или није. Неке значајне реке које се уливају у Јадранско море, као што су реке Апсос (Семан) и Абос (Војуша), у Страбоновом су извештају споменуте првенствено да би се на основу њих одредио положај градова Епидамна (Дирахија) и Аполоније у Илирији, просперитетних грчких насеобина на јадранској обали.

Што се тиче река егејског слива, Страбон доста прецизно лоцира готово све важније реке северно од ушћа Пенеја, природне и историјске границе између Хеладе и Македоније. Он је добро упознат о току пет великих река које теку кроз Македонију и Тракију и уливају се у Егејско море – Халиакмон (Бистрица), Аксиос (Вардар), Стримон (Струма), Нест (Места), Хебро (Марица) – али и оних мањих попут реке Лудије, Ехедора (Галик) или реке Мелан („Црна“) која се улива у пространи Мелански (Сароски) залив. Права је зато штета што VII књига Страбонове *Географије* није до нас стигла у целини, јер се управо по-

следња поглавља ове књиге, у којима је описан већи део античке Македоније и трачко приморје све до Херсонеса трачког (Галипоља), одавно изгубљена и могу се реконструисати само у фрагментима. Међутим, чак и у тако фрагментарном стању, Страбонова седма књига садржи најцеловитије античке географске описе како Македоније, тако и трачког приморја, којима данас располажемо.

Mirko OBRADOVIĆ

RIVERS OF THE BALKANS SOUTH OF THE DANUBE AND NORTH OF GREECE IN STRABO'S *GEOGRAPHY*

Summary

Even though Strabo did not visit countries north of Greece, Book VII of his *Geography* provided relevant testimonies concerning the Balkans in antiquity. His account was built upon the works of his predecessors, mostly historians and geographers, and could be perceived as a valuable source of information on rivers running through the Balkans, belonging to the Black Sea, Adriatic and Aegean drainage basins. The main geographical features of almost all relevant rivers are generally accurate in Strabo. However, Strabo's account of the hydrographic system of the Balkans is incomplete and sporadically erroneous, because his knowledge of rivers focused on navigable parts and river mouths, rather than on those parts closer to the source. Strabo is someone who observes things from the coast towards inland, and is interested, primarily, in whether and to what extent some rivers are navigable, and hence valuable data in his *Geography* about the rivers that connect the mountainous hinterland with the coast. Rivers connect, but also separate people and entire nations, so the rivers in his account also serve as significant auxiliary tools to determine the boundaries between individual peoples and tribes.

Regarding the rivers of the Black Sea drainage basin, Strabo mentions the most important right tributaries of the Danube, such as the Sava, the Drava (wrong identification) and the Great Morava. The river Sava and its tributaries are considered in relation to the ancient trade routes that partly went through the river valleys, and in relation to the strategically important Segestica (Siscia) founded by the Romans at the confluence of several navigable rivers. Undoubtedly, the Roman conquests of the central and northern Balkans contributed to a better knowledge of the hydrography of these regions, and Strabo draws from both older and contemporary sources, which is presumably best seen in his treatment of the 'mysterious' river Noaros, which appears under this name only in Strabo in extant literature. In the case of Noaros, it seems obvious that it is another name, perhaps an older one, used for the Sava River,

or it could be the name for the lower course of this river between Segestica (Siscia) and the confluence of the Sava and the Danube near Belgrade. On the other hand, the rivers of the Adriatic basin are mostly short and isolated without the possibility of easy communication between one river-basin and another, but Strabo knows those most important river flows, such as the Neretva in Dalmatia or the Drin in present-day Albania. The economic importance of these rivers is underlined and it is specified, seen from the mouth to the inland, whether a river is navigable or not. Some rivers that enter the Adriatic Sea, such as the Aaos (modern Vjosa) and the Apsus (modern Seman), are mentioned in Strabo's account, primarily to locate significant Greek settlements on the Adriatic coast, Epidamnos and Apollonia in Illyria.

Strabo was well acquainted with the five great rivers of Macedonia and Thrace which enter the Aegean Sea – the Haliakmon (Bistritsa), the Axios (Vardar), the Strymon (Struma), the Nestos (Mesta), the Hebros (Maritsa) – and also with smaller ones like the Loudias, the Echedoros or the Melas River. Unfortunately, Book VII of Strabo's *Geography* is not preserved in its entirety, and many valuable attestations to the rivers of Macedonia and Thrace, as well as to the topography of these countries in general, are preserved only in smaller or larger fragments. Because of that, the remaining part of Book VII of *Geography*, which describes most of ancient Macedonia and the Thracian coast all the way to the Thracian Chersonnesos (Gallipoli), can be reconstructed today only in fragments. For the reconstruction of this part of Book VII, collections of excerpts (*Epitome Vaticana* and *Epitome Palatina*) are of exceptional value, the authors of which still had access to the complete text of Strabo's *Geography*, including the end of Book VII. Nevertheless, Book VII of Strabo's *Geography*, even in the fragmentary state in which it was preserved, contains the most complete geographical description of ancient Macedonia and the Thracian coast we possess today.

Библиографија:

- W. Aly, *Strabonis Geographica*, Band 4: *Untersuchungen über Text, Aufbau und Quellen der Geographika*, Bonn 1957.
- R. Baladié, *Strabon. Géographie, Tome IV (Livre VII)*. Texte établi et traduit par R. Baladié, Paris, Les Belles Lettres, 1989 (Collection Budé).
- K. Boshnakov, *Die Thraker südlich vom Balkan in den Geographika Strabos. Quellenkritische Untersuchungen*, Stuttgart 2003.
- B. Campbell, *Rivers and the Power of Ancient Rome*, Chapel Hill 2012.
- C. Connors, A River Runs Through It: Waterways and Narrative in Strabo, in D. Dueck (ed.), *The Routledge Companion to Strabo*, Abingdon – New York 2017, 207-218.
- P. Counillon, L'Istros dans la *Géographie* de Strabon, *Balkanica* 51, 2020, 7-21.
- D. Dueck, *Strabo of Amasia. A Greek Man of Letters in Augustan Rome*, London 2000.

- D. Dueck, H. Lindsay, S. Pothecary (edd.), *Strabo's Cultural Geography: The Making of a Kolossourgia*, Cambridge 2005.
- D. Dueck (ed.), *The Routledge Companion to Strabo*, Abingdon – New York 2017.
- D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien 1957.
- D. Dzino, Strabo 7.5 and Imaginary Illyricum, *Athenaeum* 96, 2008, 173-192.
- IACP= M. Herman Hansen, Th. Heine Nielsen (edd.), *An Inventory of Archaic and Classical Greek Poleis. An Investigation Conducted by the Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation*, Oxford 2004.
- M. Kozličić, *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Split 1990.
- F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba. Tribali, Autarijati, Dardanci, Skordisci i Mezi*, Sarajevo 1969.
- F. Papazoglu, *The Central Balkan Tribes in Pre-Roman Times: Triballi, Autariatae, Dardanians, Scordisci and Moesians*, Amsterdam 1978.
- F. Papazoglou, *Les villes de Macédoine à l'époque romaine*, BCH Suppléments XVI, Athènes 1988.
- S. Pothecary, The European Provinces: Strabo As Evidence, in D. Dueck, H. Lindsay, S. Pothecary (edd.), *Strabo's Cultural Geography: The Making of a Kolossourgia*, Cambridge 2005, 161-179.
- S. L. Radt, *Strabons Geographika*, Band 2, *Buch V-VIII: Text und Übersetzung*, Göttingen 2003.
- S. L. Radt, *Strabons Geographika*, Band 5, *Buch I-IV: Kommentar*, Göttingen 2006.
- S. L. Radt, *Strabons Geographika*, Band 6, *Buch V-VIII: Kommentar*, Göttingen 2007.
- D. W. Roller, *A Historical and Topographical Guide to the Geography of Strabo*, Cambridge 2018.
- M. Šašel Kos, The Noarus River in Strabo's *Geography*, *Tyche* 17, 2002, 145-153.
- M. Šašel Kos, *Appian and Illyricum*, Ljubljana 2005.
- M. Šašel Kos, Ljubljana in Ancient Sources, in P. Turk et al. (edd.), *The Ljubljana – a River and its Past*, Ljubljana 2009, 92–95.
- Д. Грбић, *Племенске заједнице у Илирику: предурбане административне структуре у римским провинцијама између Јадрана и Дунава (I-III век)*, Београд 2014.
- М. Обрадовић, *Страбон из Амације: историчар и географ. VII књига Страбонове Географије: превод и коментари*, Београд 2018.
- Ф. Папазоглу, О територији илирског племена Ардијеја, *Зборник Филозофског факултета у Београду* VII-1, 1963, 71-86.